

nego, zaburzeń w postrzeganiu rzeczywistej roli przemocy w społeczeństwie, nabywania skłonności impulsywnych i egocentrycznych, stymulowania nowych zachowań agresywnych, używania wulgaryzmów”². Jednocześnie stwarza możliwość destrukcyjnych zachowań w sieci np. na portalach społecznościowych, blogach, czatach oraz za pomocą smsów i mmsów. Tym samym dostęp do Internetu i telefonu komórkowego staje się źródłem negatywnych doświadczeń. Do nich zalicza się m.in. agresję elektroniczną.

W związku z powyższym zagrożeniem na szczególną uwagę zasługują działania profilaktyczne w środowisku szkolnym. Zgodnie z rozporządzeniami ministra edukacji narodowej stanowią one ważny element w programie edukacyjnym szkoły³. Uszczegółowienie planowanych działań profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży zostaje zawarte w programie profilaktycznym. Zgodnie z zaleceniami zawartymi w prawie oświatowym program ten należy dostosować zarówno do potrzeb rozwojowych uczniów, jak i potrzeb danego środowiska. Ma on obejmować różne treści i działania w zakresie przeciwdziałania destrukcyjnym zachowaniom młodzieży, a więc także te, które wiążą się z agresją elektroniczną. Za jego realizację odpowiedzialni są wszyscy nauczyciele, którzy tworzą grono pedagogiczne. Do tych osób należy również nauczyciel religii.

Analizy podjęte w niniejszym opracowaniu koncentrować będą się wokół specyfiki aktywności nauczyciela religii w zakresie przeciwdziałania agresji wśród młodzieży. Najpierw zostanie opisane znaczenie terminu „agresja elektroniczna”. Następnie dokona się krótkiej charakterystyki agresji elektronicznej wśród młodzieży, wyjaśniając wielowymiarowość tego rodzaju zachowań. W tym kontekście zostaną opisane działania profilaktyczne nauczyciela religii w środowisku szkolnym. Zwróci się uwagę na cele, zadania, zasady oraz formy, metody i środki, które są niezbędne w przeciwdziałaniu agresji elektronicznej wśród młodzieży.

ZAKRES ZNACZENIOWY TERMINU „AGRESJA ELEKTRONICZNA”

Termin „agresja elektroniczna” jest stosunkowo nowy. Wiąże się bowiem z rozwojem Internetu i telefonów komórkowych. Termin ten został utworzony w oparciu o zestawienie dwóch wyrazów: „agresja” i „elektroniczna”. Pochodzi on z języka angielskiego – od słowa „electronic aggression”, oznaczającego brutalne, wrogie

² J. I z d e b s k a, *Media elektroniczne zagrażające współczesnemu dziecku – przejawy, przyuczyny, wyzwania edukacyjne*, w: *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata*, red. S. Guz, Lublin 2008, s. 217.

³ Zob. np. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem, DzU z 2003 r. nr 26, poz. 226; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, DzU z 2009 r. nr 1 poz. 1; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, DzU z dnia 2 grudnia 2010 r. nr 228, poz. 1487.

zachowania, realizowane za pomocą nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych⁴. Co ważne, wymienione formy aktywności człowieka są destrukcyjne. Mają one na celu spowodowanie szkody psychicznej⁵.

W polskiej literaturze pedagogicznej na określenie wyżej opisanych, wrogich zachowań stosuje się różne terminy. Autorzy piszą np. o „cyberbullingu”, „cybermobbingu”, „cyberprzemocy”⁶. Definicje tych pojęć różnią się od siebie, co przyczynia się nie tylko do mnogości terminów, ale także do ich wieloznaczności⁷. Niektórzy badacze traktują wyżej wymienione pojęcia jako synonimy⁸. Inni natomiast wskazują na różnice⁹. Stąd też definiują każde pojęcie i opisują wzajemne relacje pomiędzy nimi¹⁰.

Wśród wielu opisów zakresu znaczeniowego terminu „agresja elektroniczna” na uwagę zasługują analizy prowadzone przez Jacka Pyżalskiego. W rozumieniu tego autora „agresja elektroniczna (...) jest (...) [to – A.Z.] zbiór wrogich zachowań, który realizowany jest za pomocą Internetu lub telefonów komórkowych, określanych zbiorczo jako tzw. nowe media lub współczesne technologie komunikacyjne”¹¹. Definicja ta ma charakter bardzo szeroki. Można ją potraktować jako zbiorcze określenie dla wszystkich aktów agresji stosowanych za pośrednictwem nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Ukonkretniając wyżej przywołaną definicję, należy zauważyć, że wrogie zachowania mogą być skierowane nie tylko przeciwko rówieśnikom, osobom znajomym, ale również nauczycielom, wychowawcom, celebrytom, osobom duchownym. Często ofiarą sprawcy są osoby publiczne. Agresor nie zna ich bezpośrednio, lecz tylko pośrednio (np. z mediów). Zadaje ból, krzywdę, przykrość i niszczy dobrego imię osoby, stosując agresję werbalną¹². Tego rodzaju zachowania powstają w wyniku frustracji (agresja reaktywna) czy też bez wystąpienia konkretnego bodźca (agresja proaktywna)¹³. Sprawca może mieć bezpośredni lub pośredni kontakt z osobami, które pragnie skrzywdzić. Pierwszy rodzaj agresji elektronicznej występuje wtedy,

---

⁴ Szerzej o tym zob. np. w: D. B a d a l y, B. M. K e l l y, D. S c h w a r t z, K. D a b n e y - L i e r a s, *Longitudinal Associations of Electronic Aggression and Victimization with Social Standing during Adolescence*, „Journal of Youth and Adolescence”, Vol. 42 (2013) no 6, pp. 891–904.

⁵ Tamże.

⁶ Kwestiom tym wiele uwagi poświęca np. S. B ę b a s, w: *Patologie społeczne w sieci*, Toruń 2013, s. 51–55. Autor dokonuje analizy różnych definicji. Zwraca też uwagę na potrzebę doprecyzowania pojęć oraz opisuje różne rodzaje agresji elektronicznej.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zob. więcej o tym np. w: Tamże; por. także analizy prowadzone przez S. Kozaka, w: *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2011, s. 163–167.

¹¹ J. P y ż a l s k i, *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna – zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań*, w: *Człowiek i uzależnienia*, red. M. Jędrzejko, D. Sarzała, Warszawa 2010, s. 117.

¹² T e n ż e, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków 2012, s. 106.

¹³ Tamże.

gdy agresor kieruje swoje komunikaty werbalne i pozawerbalne (np. zdjęcia, filmy) bezpośrednio do ofiary, posługując się telefonem komórkowym lub pocztą e-mail. Drugi rodzaj ma miejsce wtedy, gdy sprawca w sieci nęka osobę wiktyimizowaną (np. umieszcza komentarze na jej temat na forach internetowych, czatach, blogach, portalach społecznościowych lub rozsyła zdjęcia i filmy ośmieszające, kompromitujące i poniżające ją)¹⁴. Poza tym aktywność agresora bywa czynna (np. gdy wyzywa ofiarę, poniża ją, upublicznia jej zdjęcia i tajemnice) lub bierna (np. gdy na portalu społecznościowym wyklucza ofiarę z grupy znajomych)¹⁵. Zwykle też sprawca działa pod wpływem afektu. Jego zachowanie ma wtedy charakter odruchowy. Wynika bowiem z trudności w opanowaniu emocji. Niekiedy też sprawca nie działa sam, lecz z innymi osobami. Indywidualna agresja elektroniczna przekształca się wtedy w grupową¹⁶. Uzasadniony jest zatem fakt, że większość pedagogów¹⁷ zwraca uwagę na różnicowany charakter wyżej opisanych zachowań.

WIELOWYMIAROWOŚĆ AGRESJI ELEKTRONICZNEJ WŚRÓD MŁODZIEŻY

Agresja elektroniczna należy do niebezpiecznych zjawisk wśród młodzieży. Tego rodzaju zachowania są bowiem nastawione na wyrządzenie krzywdy psychicznej, ośmieszanie, poniżanie, upokarzanie i nękanie osób wiktyimizowanych¹⁸. Łatwy i niekontrolowany przez dorosłych dostęp do nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych sprzyja zachowaniom agresywnym. Stąd też, jak wynika z badań empirycznych prowadzonych w różnych krajach¹⁹, agresja elektroniczna wśród młodzieży wzrasta. Najczęściej występuje ona w grupie uczniów w wieku gimnazjalnym i ma charakter cyberbullyingu, czyli cyberprzemocy rówieśniczej²⁰. W celu psychicznego nękania kolegów i koleżanek młodzież wykorzystuje głównie portale społecznościowe, chaty, facebooka, pocztę elektroniczną, gadu-gadu i inne komunikatory. Atakując ofiarę, sprawcy stosują komunikację werbalną (np. wpisują wyzwiska, obraźliwe opinie, komentują profil, wyśmiewają, wysyłają wulgar-

¹⁴ J. P y ż a l s k i, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, s. 106–162.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Zob. np. Tamże; S. B ę b a s, *Patologie społeczne w sieci*, s. 55–66.

¹⁸ Do takich wniosków prowadzą analizy badań prowadzonych przez pedagogów. Zob. np. J. P y ż a l s k i, *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska*, „Dziecko Krzywdzone” 2009 nr 1, s. 12–26; Ł. W o j t a s i k, *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, „Dziecko Krzywdzone” 2009 nr 1, s. 7–11.

¹⁹ Zob. np. D. B a d a l y, B. M. K e l l y, D. S c h w a r t z, K. D a b n e y - L i e r a s, *Longitudinal Associations of Electronic Aggression and Victimization with Social Standing during Adolescence*, pp. 891–904; Ch.-H. K. K o, J.-Y. Y e n, S.-Ch. L i u, Ch.-F. H u a n n g, Ch.-F. Y e n, *The associations between aggressive behaviors and Internet addiction and online activities in adolescents*, „Journal of Adolescents Health” Vol. 44 (2009) No 6, pp. 598–605; J. P y ż a l s k i, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, s. 187–272.

²⁰ Zob. np. analizy wyników badań prowadzonych przez J. P y ż a l s k i e g o, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, s. 187–272.

ne, zastraszające smsy i mmsy), udostępniają osobom trzecim prywatne materiały osoby wiktyimizowanej, rozsyłają znajomym kompromitujące ofiarę informacje²¹. Niejednokrotnie też prowokują lub atakują ofiarę, aby najpierw dokumentować jej zachowanie za pomocą filmu lub zdjęć, a następnie zamieścić je w Internecie lub rozsyłać za pomocą telefonów komórkowych²². Tego typu zachowania należą do najczęściej przejawianych przez młodzież. Nie wyczerpują jednak całego spectrum agresji elektronicznej. Wyniki badań empirycznych, które prowadzą w ostatnich latach pedagogzy, pokazują, że agresorzy komentują na portalach społecznościowych profile rówieśników, rozsyłają wbrew woli ofiary linki z nieprzyzwoitymi treściami, umyślnie wysyłają na adres e-mail ofiary materiały zawierające wirusa komputerowego²³. Poza tym sprawcy na forach internetowych komentują wypowiedzi osoby wiktyimizowanej. Czynią to w sposób sprawiający jej przykrość. Niekiedy też zakładają osobie wiktyimizowanej fałszywe konto na portalu społecznościowym, wysyłają fałszywe ogłoszenia np. na portale randkowe oraz kradną tożsamość ofiary, wysyłając szkodliwe, wulgarne wiadomości z adresu e-mailowego ofiary²⁴.

Wszystkie wyżej wymienione zachowania świadczą o cyberbullyingu, zaliczanego do mobbingu elektronicznego. Tradycyjna agresja, w której sprawcą i ofiarą są rówieśnicy zostaje przeniesiona w cyberprzestrzeń. Sprawca za pomocą Internetu i telefonu komórkowego przejawia zachowania agresywne wobec ofiary. Są one determinowane różnymi uwarunkowaniami o charakterze społecznym (np. presją grupy rówieśniczej, wychowaniem w rodzinie, brakiem zainteresowania ze strony nauczycieli, łatwym, niekontrolowanym przez dorosłych dostępem do Internetu i telefonu komórkowego) oraz podmiotowym (np. właściwościami osobowymi agresora, określonymi cechami ofiary)²⁵.

Istotny jest fakt, że wśród młodzieży, obok zachowań wskazujących na cyberprzemoc, występuje również agresja elektroniczna wobec pokrzywdzonych (np. chorych psychicznie, osób upośledzonych, osób uzależnionych) oraz celebrytów i cewebrytów²⁶. Niekiedy też ma miejsce elektroniczna agresja uprzedzeniowa. Tego rodzaju agresja nie jest skierowana na konkretną osobę, lecz na całe grupy reprezentujące określone poglądy religijne, polityczne czy też na narodowości²⁷. Również zachowania obrażające i kompromitujące osoby duchowne (np. wulgaryzmy na temat kapłanów i sióstr zakonnych, oszczerstwa skierowane pod ich adresem, wyśmiewające zdjęcia i filmy) świadczą o agresji uprzedzeniowej. Co ważne, część sprawców stosuje przypadkową agresję elektroniczną wobec nieznanych osób. O takich zachowaniach świadczą wpisy na forach internetowych, w pokojach czatowych i na portalach społecznościowych²⁸.

²¹ Ł. W o j t a s i k, *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, s. 7–11.

²² S. B ę b a s, *Patologie społeczne w sieci*, s. 55–70.

²³ Zob. np. J. P y ż a l s k i, *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna...*, s. 126–133.

²⁴ Tamże.

²⁵ S. B ę b a s, *Patologie społeczne w sieci*, s. 66–70.

²⁶ Tamże, s. 59.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 59–60.

Niezależnie od rodzaju agresji elektronicznej każde tego typu zachowanie młodzieży charakteryzuje anonimowość, intencjonalność, powtarzalność, nierównowaga sił między sprawcą a ofiarą, nieograniczona lub tzw. niewidzialna publiczność²⁹. „Pojedyncze akty agresji – jak zauważa J. Pyżalski – mogą zawierać działania charakterystyczne dla kilku wyodrębnionych typów”³⁰. Sprawca, jeśli tylko ma dostęp do Internetu lub telefonu komórkowego, może atakować ofiarę. Zwykle jego działania powodują większą wiktyimizację niż agresja bezpośrednia – w realnym świecie³¹. Anonimowość niektórych aktów agresji elektronicznej wywołuje u ofiary poczucie niepewności co do sprawcy³². Przyczynia się też do odbierania zagrożenia jako znaczącego, nawet jeśli w rzeczywistości jest ono niewielkie. I chociaż nie widać fizycznych skutków agresji elektronicznej, to jednak bycie osobą wiktyimizowaną pozostawia skutki w sferze psychicznej, moralnej, społecznej. Ofiara odczuwa lęk, zdenerwowanie, poczucie wstydu i brak wiary w siebie³³. Stopniowo u osoby wiktyimizowanej następuje obniżenie poczucia własnej wartości. Niekiedy też może mieć miejsce izolacja społeczna i depresja. Ofiara czuje się bowiem osaczona, bezsilna, osamotniona, pozbawiona wsparcia i pomocy ze strony osób dorosłych³⁴. Długotrwały charakter agresji elektronicznej oraz nieograniczona liczba niewidzialnej (potencjalnej) publiczności w Internecie, może potęgować w ofierze poczucie upokorzenia, poniżenia, wykluczenia³⁵. Wszystko to wskazuje na negatywne skutki agresji elektronicznej w życiu ofiary. Stąd też istotne wydają się działania profilaktyczne w rodzinie i szkole.

DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE NAUCZYCIELA RELIGII W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

Aktywność zawodowa nauczyciela religii w szkole koncentruje się wokół integralnego wychowania uczniów³⁶. Realizacja tak określonego zadania wyraża się w konkretnych działaniach dydaktycznych, wychowawczych, opiekuńczych, ewangelizacyjnych i profilaktycznych. Nauczyciel religii, podobnie jak inni nauczyciele, w swojej pracy edukacyjnej w szkole jest zobowiązany do szanowania godności osobistej każdego ucznia, kierowania się dobrem uczniów oraz troski o ich wszechstronny rozwój. W ramach czasu pracy ma realizować zajęcia dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze, prowadzone bezpośrednio z uczniami albo na ich rzecz³⁷.

---

²⁹ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, s. 119–131.

³⁰ Tenże, *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna...*, s. 133.

³¹ Tamże.

³² S. Bębas, *Patologie społeczne w sieci*, s. 70–78.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, nr 84, 91.

³⁷ Zob. więcej o tym np. w: A. Zelman, *Profesjonalny rozwój nauczyciela religii*, Olsztyn 2013, s. 122–127.

Podstawową formą jego aktywności zawodowej w szkole są lekcje religii. Poza tym nauczyciel religii jest zobowiązany do prowadzenia innych zajęć (np. pozalekcyjnych) oraz podejmowania czynności edukacyjnych, które wynikają z zadań statutowych szkoły³⁸. W tej aktywności zawodowej na uwagę zasługują działania profilaktyczne w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród uczniów. Zadanie to wydaje się istotne zwłaszcza w odniesieniu do nauczycieli religii pracujących w gimnazjum i szkołach ponadgimnazjalnych. Właśnie wśród młodzieży obserwuje się wyraźne symptomy agresji elektronicznej³⁹.

Zaangażowanie nauczyciela religii w realizację programu profilaktycznego w szkole ma na celu „zapobieganie pojawianiu się i/lub rozwojowi niekorzystnego zjawiska, w konkretnej społeczności. Jest też jednym ze sposobów reagowania na rozmaite zjawiska społeczne, które oceniane są jako szkodliwe i niepożądane. Ocena skłania do traktowania takich zjawisk w kategoriach zagrożeń i podejmowania wysiłków w celu ich eliminacji lub choćby ograniczania”⁴⁰. Tak określony cel wyznacza zadania w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży. Koncentrują się one nie tylko wokół wyposażenia uczniów w wiedzę i umiejętności niezbędne do dokonywania właściwych wyborów, ale również obejmują inicjowanie i wzmacnianie czynników wspierających rozwój osobowy każdego wychowanka⁴¹. Szczegółowe zadania w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży zostają określone w programie profilaktycznym szkoły, w której nauczyciel religii jest zatrudniony. Zwykle obejmują, podobnie jak w przypadku innych zachowań destrukcyjnych i uzależnień, trzy poziomy profilaktyki: pierwszorzędową, drugorzędową i trzeciorzędową⁴². Każda z nich jest adresowana do innego rodzaju odbiorców.

Pierwszorzędowe oddziaływania profilaktyczne skierowane są zazwyczaj do ogółu grupy uczniów np. wszystkich uczestników lekcji religii. Mają one zapobiegać pojawieniu się agresji elektronicznej⁴³. Nauczyciel religii jest zobowiązany do przekazywania młodzieży i jej rodzicom rzetelnej informacji na temat zagrożeń związanych z korzystaniem z Internetu i telefonu komórkowego. Wiedza ta nie może być jednak zbyt szczegółowa, gdyż wywoła niepożądane skutki (np. zostanie odczytana przez młodzież jako forma instruktażu, zachęta do agresji elektronicznej). Tak więc w ramach zajęć poświęconych agresji elektronicznej nauczyciel religii może np. pomóc młodzieży w rozpoznaniu różnicy pomiędzy komunikacją werbalną a zapośredniczoną przez Internet, określić specyficzne cechy, mechanizmy, zagrożenia związane z korzystaniem z nowych technologii informacyjno-ko-

³⁸ Tamże.

³⁹ Świadczą o tym np. wyniki badań prowadzonych przez J. Pyżalskiego. Zob. np. J. Pyżalski, *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna...*, s. 126–133.

⁴⁰ D. Maćka, *Profilaktyka uzależnień w szkole. E-poradnik*, <https://www.ore.edu.pl/.../index.php?...profilaktyka...profilaktyki...> [dostęp online: 04.02.2014], s. 4.

⁴¹ M. Baryła-Matejczuk, *Konstruowanie szkolnego programu profilaktyki aktualnym zadaniem szkoły*, <https://www.ore.edu.pl/.../index.php?...profilaktyki...profilaktyki...> [dostęp online: 05.02.2014], s. 2-4.

⁴² D. Maćka, *Profilaktyka uzależnień w szkole. E-poradnik*, s. 5–6.

⁴³ Tamże.

munikacyjnych. Podczas lekcji religii warto zwrócić uwagę uczniów na kampanię społeczną zrealizowaną przez Fundację Dzieci Niczyje „Dziecko w sieci”⁴⁴. Składała się ona z następujących działań: „Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie” (zwracano uwagę na problem pedofilii i uwodzenia nieletnich), „Internet to okno na świat. Cały świat” (pokazywano, że w Internecie nieletni mogą spotkać się z nieodpowiednimi, niedostosowanymi do ich wieku treściami, np. z pornografią, przemocą, rasizmem) oraz „Stop cyberprzemocy” (uwrażliwiano na problem przemocy rówieśniczej z użyciem nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych)⁴⁵. Wymienione problemy korespondują z zagadnieniami zaplanowanymi w programie nauczania religii w gimnazjum i szkołach ponadgimnazjalnych⁴⁶. Stąd też nauczyciel religii, w ramach korelacji z edukacją szkolną, jest zobowiązany do uzupełniania i integrowania treści nauczania religii z treściami profilaktyki pierwszorzędowej.

Równie istotne, jak wyżej opisane, wydają się działania nauczyciela religii w formie profilaktyki drugorzędowej. Ten rodzaj aktywności obejmuje tzw. wczesną interwencję. Jest adresowany do uczniów, u których pojawiają się pierwsze przejawy agresji elektronicznej czy też co do których istnieje podejrzenie, że w nieprawidłowy sposób korzystają z Internetu i telefonu komórkowego⁴⁷. Chodzi tu głównie o młodzież z tzw. grup ryzyka. Są to osoby, co do których nauczyciel religii wie, że np: 1) mają przyjaciół uzależnionych od Internetu i telefonu komórkowego lub/i 2) sami zaczynają spędzać coraz więcej czasu przed komputerem, zaniedbując obowiązki szkolne. Dobra znajomość uczniów stanowi podstawę w inicjowaniu działań z zakresu profilaktyki drugorzędowej. Pozwala podejmować działania ukierunkowane na powstrzymanie zachowań destrukcyjnych oraz kształtowanie umiejętności psychospołecznych i interpersonalnych. Dobrym przykładem profilaktyki drugorzędowej w nauczaniu religii mogą być zajęcia zmierzające do ukazania moralnych aspektów zjawiska „zabawnej” przemocy, czyli „happy slappingu”⁴⁸, umiejętności radzenia sobie z emocjami, sposobów rozwiązywania konfliktów rówieśniczych. Na uwagę zasługują również konkursy i projekty edukacyjne realizowane pod kierunkiem nauczyciela religii, których wyniki prezentowane są na forum zespołu klasowego i zbiorowości szkolnej.

⁴⁴ Zob. więcej o tym np. w: <http://dzieckowsieci.fdn.pl/o-programie-dziecko-w-sieci> [dostęp online: 12.02.2014].

⁴⁵ Więcej o tego rodzaju działaniach profilaktycznych pisze np. A. W r z e s i e Ń, *Profilaktyka cyberprzemocy – przykłady działań z Polski i świata*, „Dziecko Krzywdzone” 2009 nr 1, s. 119–129.

⁴⁶ Zob. i por. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010, s. 107–223.

⁴⁷ D. M a c a n d e r, *Profilaktyka uzależnień w szkole. E-poradnik*, s. 4 i nn.

⁴⁸ Terminem „happy slapping” określa się proceder, który polega na niespodziewanym atakowaniu (np. pobiciu, okradzeniu, zniszczeniu rzeczy osobistych) przypadkowych osób (np. na ulicy) i filmowaniu całego zajścia. Krótkie filmiki są kręcone za pomocą telefonu komórkowego, najczęściej z ukrycia, a następnie udostępniane w Internecie. Pomysł ten zrodził się w Wielkiej Brytanii (2005 roku) i szybko rozpowszechnił. Zob. więcej o tym np. w: <http://komorkomania.pl/2009/02/05/%E2%80%9Ezabawna%E2%80%9D-przemoc-czyli-happy-slapping> [dostęp online: 05.02.2014].

Trzeci rodzaj działań wiąże się z zaangażowaniem nauczyciela religii w profilaktykę trzeciorzędową. Działania te adresowane są do młodzieży, u której zdiagnozowano destrukcyjne zachowania związane z agresją elektroniczną⁴⁹. W profilaktyce trzeciorzędowej za istotną uznaje się terapię, która ma pomóc agresorowi w przepracowaniu dotychczasowych destrukcyjnych sposobów reagowania na frustrację oraz nauczyć konstruktywnego wyrażania emocji i odpowiedzialnego korzystania z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych⁵⁰. Nauczyciel religii spełnia tu jedynie funkcję wspomagającą. Do jego zadań należy m.in. współpraca z rodzicami, pracownikami poradni psychologiczno-pedagogicznej, funkcjonariuszami policji oraz osobami pracującymi w placówkach specjalistycznych.

Wyżej opisane działania w praktyce koncentrują się głównie wokół profilaktyki uniwersalnej adresowanej do wszystkich uczestników lekcji religii bez względu na stopień ryzyka wystąpienia wśród nich agresji elektronicznej⁵¹. Nauczyciel religii wykorzystuje ogólną wiedzę na temat zachowań ryzykownych w Internecie, czynników ryzyka i chroniących przez destrukcyjnymi działaniami w sieci. Zwraca też uwagę na uzależnienie od telefonu komórkowego i formy agresji elektronicznej. Co ważne, działania nauczyciela religii w zakresie profilaktyki zmierzają głównie do przeciwdziałania pierwszym próbom podejmowania zachowań destrukcyjnych w Internecie. Wiele uwagi poświęca on tworzeniu wspierającego, przyjaznego klimatu w zespole klasowym⁵². Jednocześnie nauczyciel religii stwarza młodzieży różną możliwość zaangażowania się w pozytywną działalność (np. artystyczną, wolontariat). W ten sposób pośrednio eliminuje on agresję elektroniczną wśród uczniów, wzmacnia ich samoocenę i motywuje do rozwoju zainteresowań.

Każda forma aktywności w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży wymaga od nauczyciela religii wierności Bogu i człowiekowi. Ma on dążyć do integralnego przekazu treści nauczania religii oraz angażować się we wszechstronny rozwój osobowości uczniów i wspierać ich w odpowiedzialnym korzystaniu z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Niemniej istotną wydaje się współpraca nauczyciela religii z dyrekcją szkoły, gronem pedagogicznym, radą rodziców i samorządem uczniowskim. Tylko takie podejście do profilaktyki gwarantuje jej skuteczność.

ZAKOŃCZENIE

Nowe technologie informacyjno-komunikacyjne mają znaczący wpływ na zachowanie młodzieży. Stanowią jeden z istotnych elementów środowiska wychowawczego. Niejednokrotnie są narzędziem służącym młodzieży do zachowań destrukcyjnych takich, jak np. agresja elektroniczna. Stąd też młode pokolenie potrzebuje pomocy w odpowiedzialnym korzystaniu z Internetu i telefonu komórkowego.

⁴⁹ D. M a c a n d e r, *Profilaktyka uzależnień w szkole. E-poradnik*, s. 6.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 6–8.

⁵² Tamże.

W procesie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży zasadniczą rolę odgrywają rodzice. Nauczyciel religii, podobnie, jak inni wychowawcy, spełnia funkcję wspomagającą. Strukturę jego specyficznej aktywności w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży współtworzy wiele elementów z zakresu profilaktyki pierwszorzędowej i drugorzędowej, a sporadycznie także profilaktyki trzeciorzędowej. Wszystkie, podejmowane przez nauczyciela religii formy i sposoby przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży wynikają wprost z założeń programu profilaktycznego szkoły. Koncentrują się wokół profilaktyki uniwersalnej. Wśród tych działań na szczególną uwagę zasługuje korelacja treści nauczania religii z zagadnieniami z zakresu przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży. Niemniej istotne są również projekty edukacyjne, konkursy i dyskusje panelowe z udziałem funkcjonariusza policji, psychologa, pedagoga. Warto je uzupełnić o formy aktywności artystycznej i wolontariat.

Wielość wyżej opisanych działań i częstotliwość ich podejmowania przez nauczyciela religii stwarza szanse na osiągnięcie sukcesu w zakresie przeciwdziałania agresji elektronicznej wśród młodzieży. Wymaga również współdziałania z dyrekcją szkoły, gronem pedagogicznym, rodzicami i innymi podmiotami odpowiedzialnymi za profilaktykę wśród młodzieży. Zaangażowanie wszystkich wychowawców spełnia szczególną rolę w przeciwdziałaniu agresji elektronicznej wśród młodzieży. Z pewnością wzmacnia działania profilaktyczne w szkole oraz przyczynia się do integrowania wychowania w rodzinie i szkole.

ACTIVITIES OF THE RELIGIOUS EDUCATION TEACHER AGAINST ELECTRONIC AGGRESSION AMONG YOUNG PEOPLE

SUMMARY

Electronic aggression, a phenomenon currently taking place among young people, poses difficult tasks for teachers. They relate to primary, secondary and tertiary prevention in the school environment and require the cooperation of headmasters, teachers and parents.

The analyses undertaken in the study present the specificity of the activities of the religious education teacher aimed at preventing aggression among young people. Firstly, the scope of meaning of 'electronic aggression' has been given. Next, the multidimensionality of electronic aggression among the young has been pointed out. In this context, preventive measures taken by the religious education teacher in the school environment have been described. Aims, tasks and rules, as well as forms, methods and means necessary for the prevention of electronic aggression among young people have been brought to attention. The cooperation of the religious education teacher with the headmaster, parents and other teachers in carrying out the tasks set by the school prevention programme has been considered significant.

**DIE AKTIVITÄT DES RELIGIONSLEHRERS
BEIM ENTGEGENWIRKEN DER ELEKTRONISCHEN AGGRESSION
UNTER JUGENDLICHEN**

ZUSAMMENFASSUNG

Das auftauchende Phänomen der elektronischen Aggression stellt für die Lehrer eine schwierige Herausforderung dar. Sie bezieht sich auf die erst-, zweit- und drittrangige Prophylaxe im schulischen Milieu und verlangt nach einer engen Zusammenarbeit zwischen der Direktion, den Pädagogen und den Eltern.

In den in diesem Artikel durchgeführten Analysen wurde die Spezifik der beruflichen Aktivität des Religionslehrers im Bereich der Prävention von Aggression unter Jugendlichen untersucht. Zuerst wurde der Bedeutungsgehalt des Begriffs „elektronische Aggression“ analysiert. Dann wurde es auf die Mannigfaltigkeit der Formen der elektronischen Gewalt unter den Jugendlichen verwiesen. In diesem Kontext wurden auch die vom Religionslehrer im schulischen Milieu unternommenen prophylaktischen Maßnahmen beschrieben. Dabei wurde die Aufmerksamkeit auf Ziele, Aufgaben sowie auf Formen, Methoden und Mittel gelenkt, die bei der Prävention gegen die elektronische Gewalt von Bedeutung sind. Die Zusammenarbeit zwischen dem Religionslehrer und der Schuldirektion sowie dem pädagogischen Gremium bei der Durchführung der im prophylaktischen Programm der Schule festgelegten Maßnahmen muss als wesentlich angesehen werden.